

német (-inger, -hoffer, -mann) névképzők jelenkori rétege mellett a magyarban fellelhető hasonló vagy azonos funkciójú párjaikra is felhívtam a figyelmet. Ezek, valamint a fentiek alapján összességében több tanulság is levonható. Elsősorban az, hogy a családnevek két vagy három időszelvényének összevetése – ezalatt értem VÖRÖS FERENC 1720-as történeti és 2009-es jelenkori korpuszának, valamint a csallóközi adattárnak az összevetését – kellő alapot teremt olyasféle extralingvális következtetésekre is, amelyek többek között a történészeknek, a kisebbségkutatóknak és más szakembereknek a saját szakterületükön is újabb összefüggések feltárását teszik lehetővé. A fentebb említetteken túl disszertációmban elsőként a kevésbé gyakori csallóközi családnevek nyelv- és névföldrajzi feldolgozására is kísérletet tettem. Ezek után egy fonetikai jelenséget mutattam be. A *Bogár* ~ *Bugár* téri tagozódása alapján próbáltam rámutatni a két változat térbeliségére. A lexikális típus(ok) mellett egyéb jelenségtérképekkel is foglalkoztam. Itt elsősorban a fent említett szláv/szlovák és német névképzőket vizsgáltam.

Dolgozatomban azzal a problémával is szembesülnöm kellett, hogy a magyar nyelv- és névterület északi peremén élő magyarság körében – a földrajzi helyzetéből adódóan – nagyszámú szláv/szlovák családnév található. Ezt a lehetőséget felismerve a lehetőségeim határain belül igyekeztem tanulmányozni egyes jelenségeket. A különféle, e helyütt nem részletezhető nehézségek ellenére, úgy gondolom, több hozadéka is volt a szláv/szlovák családnevek elemzésének. Mindenekelőtt az, hogy a -szk^y képző térképlapjaival sikerült párhuzamba állítani a hasonló funkciójú szláv/szlovák és magyar családnévanyagot, valamint sikerült feltárni azokat a mennyiségi és minőségi mutatókat, amelyek kutatópontjaimat e téren jellemzik.

4. Befejezés. Disszertációm tágabb értelemben adalék kíván lenni a hungarológiai kutatásokhoz is: igyekszik hozzájárulni ahhoz, hogy a Felvidéken élő magyar nyelvközösség problémáit jobban megérthessük, és realisabban ítélhessük meg az itt zajló név-életteni folyamatokat.

ILLÉS ATTILA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1409-344X>

Révai Miklós Gimnázium és Kollégium, Győr

BERNADETTE GEBHARDT, Cuius regio, eius nomen? Personennamenpolitik im mehrsprachigen Ungarn am Beispiel des Matrikelgesetzes 1894 [Cuius regio, eius nomen? Személynévpolitika a többnyelvű Magyarországon az 1894. évi anyakönyvi törvény példája alapján]

Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott nyelvtudomány. Pécs, 2015. 277 lap
Témavezetők: SZÉPE GYÖRGY, GERNER ZSUZSANNA. Opponensek: SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ, GERSTNER KÁROLY
Védés: 2016. október 17.

1. Bevezetés és problémafelvetés. „Cuius regio, eius nomen” – e szállóigével a szakirodalom leginkább a magyar földrajzi neveket tiltó, kigondolt neologizmusokat előíró és használó névpolitikai gyakorlatot jellemzi a szomszédos országok vonatkozásában.

Bár a névtani szakirodalom a magyarországi gyakorlatot ritkán érinti példákkal, nemzet-állami stratégiát követő szabályozások ismertek. Felmerül a kérdés, hogy a 19. század végén ez az elv – a családnevek magyarosításától eltekintve – jelen volt-e az ország személynév-politikájában, s mennyiben érvényesült.

Az állami anyakönyvezés elindítása az 1894. évi XXXIII. törvénycikk nyomán egy soknyelvű országban két tágabb nyelvi problémakörrel fonódott össze. Egyrészt az ország lakosságának nagy hányada az 1890-es népszámlálás eredményei szerint nem vagy kevéssé beszélt magyarul, így feltételezhetően nem magyar névváltozatokat használt a hétköznapiakban. Másrészt az egyházi anyakönyvezés több nyelven folyt, az egyházi autonómia részét képezte. Ilyen feltételek mellett a polgári anyakönyvezés bevezetése a névadás és -bejegyzés szempontjából nem lehetett problémamentes feladat.

Olyan átfogó névpolitikai elemzés, amely az 1894 utáni rendelkezéseket egy többnyelvű ország beszélőinek névviselésén és a nyelvpolitika összefüggésein keresztül közelíti meg, még nem készült, pedig a törvény jelentősége abban is állt, hogy egészen 1952-ig érvényben volt. Az értekezés ezzel az elemzési szemponttal és szemléletmóddal kívánt hozzájárulni a törvény vetületeinek feltárásához. A névpolitika, melynek tárgykörébe az értekezés tartozik, a nyelvpolitika egy részterülete. Maga a *névpolitika* kifejezés a névtani és nyelvpolitikai szakirodalomban ismert, de egy olyan nyelvpolitikai fogalmi és elemzési keret, amely modellként szolgálhatott volna a személynévek vizsgálatához és az anyakönyvi törvény névpolitikai jelentőségének feltárásához, nem állt rendelkezésre.

A leírás a nyelvpolitikai elemzés két szűkebb részterületére szorítkozik. Az első fejezet az egyes nevek és névváltozatok státuszára vonatkozó parlamenti döntéseket, valamint azoknak a központi kormányzat általi végrehajtását tárgyalja (státusztervezés parlamenti és központi kormányzati szinten). A második fejezet a szabályozások megvalósítását tekinteti át a közigazgatás alsó szintjén, az állami anyakönyvek bejegyzései alapján (helyi anyakönyvvezetők). Az ilyen jellegű vizsgálatok – önmagukon túlmutatva – két további folyamat megértéséhez is hozzájárulhatnak: nemcsak a magyarországi kisebbségek (jelen esetben: németek) körében végbement nyelvcsere, hanem – mivel a személynéveket a névtan az identitás szimbólumaiként tartja számon – az identitásukban beállt változások megértéséhez is. Az adatok azért is hasznosak, mert az orális nyelvi kultúrájú vidéki lakosság nyelvéről kevés forrás áll rendelkezésre.

2. Névpolitikai státusztervezés legiszlátív (parlamenti) és exekutív (központi kormányzati) szinten; a hivatalos személynévek bevezetése. A személynévek bejegyzését érintő szabályozásnak egy névpolitikai szempontú áttekintése feltárhatja, hogy a „*cuius regio, eius nomen*” elve jelen volt-e a személynév-politikában. A szabályokban megmutatható, hogy a kisebbségi nyelvű névalakok mennyiben és milyen formában voltak használhatók az állami anyakönyvekben, milyen státuszt társítottak hozzájuk. A legiszlátív és az exekutív szint elkülönítése a leírás során egyben a szakirodalomból ismert pozíciók felülvizsgálatát is jelenti, de azért is szükséges, mert a részletek kidolgozása általában az exekutív szinten történt.

Az elemzés alapját klasszikus jogtörténeti források képezték: az 1894. évi törvény, annak 1904. évi módosítása, a képviselőház irományai és naplói. Az exekutív szint forrásai közé tartoztak a törvényre vonatkozó miniszteri utasítások, rendeletek, valamint az elvi jelentőségű és egyéb, egyes esetekben hozott minisztériumi határozatok. Forrásként szolgáltak a Magyarországi Rendeletek Tárában kívül még a közlönyök, mint például a Belügyi

Közlöny vagy az Anyakönyvi Közlemények, de a hivatalos kézikönyvek és tanácsadók is. Emellett néhány megyei levéltári irat betekintést nyújtott a végrehajtás középszintű folyamataiba is, Baranya vármegye példáján.

A leírás olyan rész kérdések megvilágítására törekedhetett, amelyekre a forrásokból választ lehet nyerni. Elsősorban azoknak a területeknek az azonosítása volt a cél, amelyeken a hétköznapi névhasználatból adódó konfliktusok és a rájuk adott megoldások is megmutatkoztak. Ezekben a döntésekben láthatóvá váltak egyéb, a kormányzat által nem választott vagy elvetett megoldási lehetőségek is. Másodsorban idesorolható az a kérdés, hogy a személynevek létrehozásának mely vetületeit melyik szinten szabályozta a politikai elit (pl. a névelemek sorrendjét, az utónevek alakváltozatait, az egyes szláv nyelvekben ismert atyai név lejegyzését, a nevek regisztrációjánál az egyes elemek meghatározására alkalmazott terminológiát, a nők névviselését a házasságkötés után, helyesírási kérdéseket, cirill vagy egyéb betűrendszerral lejegyzett nevek átírását a magyar nyelv grafémarendszere szerint stb. E jelenségek különböző formában voltak jelen az egyes kisebbségi nyelvekben, kisebbségi nyelvű névalakok több módon is eltérhettek a magyar nyelvben használt névalakoktól, konfliktusban állhattak velük. Harmadsorban fel kellett fedni azokat a szabályokban lefektetett munkaelveket, amelyeken keresztül az ország politikai elitje egy többnyelvű országban a névdokumentációt és a hivatalos névviselést irányította. Negyedsorban idesorolható az ágensek, azaz a cselekvő személyek problémája: annak a megvilágítása, hogy köthetők-e a lépések egyes személyekhez, kormányokhoz. Ötödsorban az elemzésnek tisztázni kellett, hogy kimutathatók-e – SKUTNABB-KANGAS nyelvpolitikai fogalomrendszere mentén – lingvicista struktúrák, ideológiák és gyakorlatok, és ha igen, milyen formában mutakozhatnak meg a névpolitikában. Ilyen gyakorlatoknak, ideológiáknak és struktúráknak a beazonosításában is rejlik a különbség a klasszikus jogtörténeti kutatásokhoz képest.

3. János, Erzsébet, Liborius, Staniszló és Ertinius (Jeftó). Az anyakönyvezési szabályok és a névjegyzékek alkalmazása Nádasd és Hidas anyakönyvi kerületének példája alapján. A második fejezet a végrehajtást, a szabályok alkalmazását mutatta be két, dominánsan kisebbségek által lakott anyakönyvi kerület községeinek anyagából gyűjtött adatok alapján. Korábbi névtani vizsgálatokból jól ismert az a tény, hogy a lejegyzés során a bejegyző hatással lehet a bejegyzett név alakjára. Ellentmondásos regisztrációs szabályokkal, hiányos névjegyzékekkel, a személynevek újrastrukturálását megalapozó formanyomtatványokkal ellátva 1895 októberétől az anyakönyvvezetők feladata lett, hogy az eltervezett névmodelleket és -elemeket a gyakorlatban reprodukálják. A fejezet azt vizsgálta, hogy az anyakönyvvezetők a kormány által kiadott munkaelveket hogyan ültették át a gyakorlatba, egységes volt-e a végrehajtás és a névregisztráció az anyakönyvi kerületekben, a bejegyzett utónévalakok megfeleltek-e a szabályozásnak. Az adatok kiértékelése átfogó képet adhat arról is, hogy mennyiben és milyen formában tudtak az anyanyelvnek megfelelő kisebbségi nyelvű névalakok érvényesülni, és hogy a helyi végrehajtás az idézett elv átfogó megvalósítását és az egységességet elérte-e.

Forrásként a Baranya vármegye Nádasi és Hidas anyakönyvi kerületének öt településén (Nádasd és Óbánya, valamint Hidas, Zsibrik és Ófalu) 1895-ben megkezdett születési anyakönyvek másodpéldányai szolgáltak. A 19. század végén a településeken katolikus és evangélikus német anyanyelvű lakosság adta a helyi többséget, esetenként egy magyar református kisebbség, valamint Hidason ortodox szerb lakosság mellett. Az 1896–1900-as,

az 1906–1910-es, 1916–1920-as, valamint 1926–1930-as évek adataiból először egy adatbank, majd abból névkorpusz készült. Az első évek adatai azért is relevánsak, mert az állami anyakönyvvezetés akkor új intézmény volt, így a kezdeti szakaszától a megszilárdulásáig megmutatkozhatnak olyan problémák, amelyeket az új rendszer indukált. A szabályoktól való eltérések felfedhetik, hogy az új rendszer mely pontokon állt konfliktusban a valósággal. Ezzel együtt a népszámlálási adatok támpontot szolgáltatnak annak felmérésére, hogy a bejegyzett interlingvális allonimák megfeleltek-e a bejelentő (általában az apa) anyanyelvének.

Az adatok kiértékelése kitér az egyes munkaelvek – pl. a „magyar utónévbejegyzés” és az „eredeti alak” elvének – alkalmazására, az utónevek „eredeti” vagy „nemzetiségi” alakjának zárójeles bejegyzésére, a *cz* vagy *c* lejegyzésére, és átfogó képet ad a 40 év alatt beállt változásokról. Az egyértelműen és disztinktíve magyarként azonosítható bejegyzett utónevek minimális aránya az egyes kiválasztott korszakokban különbözött a férfi- és a női nevek esetében. Mindkét csoportnál mind a négy korszakban 55% felett mozgott az arányuk, több esetben 90% felett járt. Az alacsonyabb százalékos arány azzal is magyarázható, hogy az utónevek egy része a kérdés szempontjából nem volt kiértékelhető, ugyanis az írásképp alapján nem volt egyértelműen egyetlen nyelvhez rendelhető (pl. a *Regina* vagy az *Anna*). Egyértelműen német vagy szerb kisebbségi névként értelmezhető allonimák minimális számban voltak jelen. A fejezet továbbá felmutatott névértelmezési problémákat is, utalva az anyakönyvvezetők nyelvi és névkompetenciájára, hiszen a bejelentett alak hozzárendelése egy standardizált magyar allonimához több esetben vagy nem vezetett egyetlen standard névalakkal való párosításhoz, vagy interpretációs tévedéseket eredményezett (pl. a *Jeftó* vagy a *Jéczó* esetében).

4. Záró megjegyzések. „A magyar nemzetiségi politika és az utónevek” című írásában BÁNFFY DEZSŐ korábbi miniszterelnök annak a nézetnek adott hangot, hogy „fontos és helyes volt, hogy az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. T.-c. 20. §-a elrendelvé az anyakönyveknek az állam nyelvén való vezetését, gondoskodott arról, hogy hivatalos és közéleti vonatkozásokban, bármily anyanyelvűnek vallja is magát valaki, csak az egységes magyar hangzású utónévvel élhessen” (In: Bánffy Dezső, Magyar nemzetiségi politika. Budapest, 1903. 149–155, 149). Teljes meggyőződéssel kapaszkodott abba az elképzelésbe, hogy egységesen és kizárólag magyar utónevek használhatók hivatalos névként. Az erre irányuló politikai szándékot megmutatta a „magyar utónévbejegyzés” elve és a Nem-magyar keresztnevek jegyzékének (1895) a kötelező alkalmazása. Ugyanakkor mind a törvény, a végrehajtása és a bennük megfogalmazott munkaelvek, mind az anyakönyvekből nyert empirikus adatok arra engedtek következtetni, hogy sem a teljes egységességet, sem a kizárólagosságot nem sikerült megvalósítani.

A belügyminiszter elképzelése, amely szerint az anyakönyvvezetőknek a regisztráció során pusztán az anyakönyvi utasításban rendelkezésre bocsátott formanyomtatványokat és példákat kell alkalmazniuk, nem bizonyult elégségesnek, hiszen tevékenységük a közzétett példák egyszerű alkalmazásánál szélesebb körű volt. A státusztervezésben ez a sikertelenség úgy mutatkozott meg, hogy a „magyar utónévbejegyzés” elvének kizárólagos alkalmazását a kormánynak fel kellett adnia, és az „eredeti alak” munkaelvét segítségként be kellett vezetnie. Hiszen az egyes vármegyékből beérkezett jelentések rövid időn belül nyilvánvalóvá tették, hogy a Nem-magyar keresztnevek jegyzékéből sok név hiányzott, s minden kisebbségi utónevet magyar megfelelővel helyettesíteni kivitelezhetetlen

feladat volt. A „cuius regio, eius nomen” elve a liberális elit névpolitikai célja volt, ez a cél manifesztálódott a „magyar utónévbejegyzés” munkaelvében. Bár a kiértékelhető, egyértelműen magyar névváltozattal bejegyzett esetek többségében a két kiválasztott anyakönyvi kerületben a magyar utónevek kizárólagos bejegyzését sikerült megvalósítani, de nem kizárólagosan és egységesen. A politikai cél mellett az elv a gyakorlatban az ilyen esetek döntő többségében megvalósult megoldási stratégia és eredmény is volt, de nem kizárólagos és egységes praxis.

Az állami anyakönyvezés a kisebbségi nyelvű névalakok viselői esetében a hivatalos név kényszerű viselésével rendszeres, funkcionális antroponímiai diglossziát és névalakok közötti hierarchiát vezetett be a gyakorlatba. Ez a hierarchia már abban megmutatkozott, hogy a kisebbségi nyelvű személynevek a hivatalos szintéren írásban nem voltak legitímek. A hivatalos név megjelenése a kisebbségek esetében mérföldkövet jelentett a magyar nyelv elsajátításában: egy rendszeres, mélyreható beavatkozással az egynyelvű lakosság magyar identitásképzését alapozhatta meg. A rendelkezésre álló eltérő konfliktusmegoldási stratégiák fel nem ismerésének vagy figyelembe nem vételének a háttérében egyéb tényezők mellett a nyelvi nacionalizmus állt.

Az értekezés nyilvánvalóvá tette, hogy az anyakönyvi törvény egy többnyelvű országban kiemelt nyelv- és névpolitikai súllyal bírt, ha a törvénytervezet indoklásában a kormányzat ezt a szerepet nem is említette. A törvény jelentőségét megvilágító egyházpolitikai, jogtörténeti-névjogi, közigazgatási és gazdasági vagy nemzetiségpolitikai szakirodalmi magyarázatok mellett a nyelv- és névpolitikai értelmezési keret új dimenziót hozott a kutatásokba.

BERNADETTE GEBHARDT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6063-9733>

Freiburg im Breisgau/Pécs

PhD theses on Onomastics defended in 2016

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: SZTRÁKOS, ESZTER: Naming conventions in Hungarian painting; ILLÉS, ATTILA: Bilingualism: sociolinguistic and contact-linguistic aspects. Naming and birth registration in bilingual environment; GEBHARDT, BERNADETTE: Cuius regio, eius nomen? Personal naming policy in multilingual Hungary, exemplified by the Act XXXIII of 1894 on civil registers.